

УДК 811.11'371-116.3

ПАРАДИГМА СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЗАВЕРШЕНОСТІ НА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ МОВИ

Марія Будна

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: mariya.em@gmail.com*

Проведено аналіз синтаксичних одиниць із семантикою завершеності, яка є багатовимірним поняттям й охоплює завершеність дії або часового проміжку та завершеність ознаки, а також квантитативний аналіз синтаксичних структур, вибраних із Британського національного корпусу (BNC). На основі результатів семантичного і квантитативного аналізу виділено ядро і периферію функціонально-семантичного поля завершеності на синтаксичному рівні мови. *Ключові слова:* функціонально-семантичне поле, ядро, периферія, категорія завершеності, синтаксична конструкція, індекс частотності.

Починаючи з другої половини минулого століття і аж до сучасного етапу розвитку лінгвістичної науки, увагу багатьох дослідників привертають не лише структурні особливості мови, а передусім семантичні складові мовних знаків [1; 3; 5; 7; 8; 10; 11]. Завдання семантичного дослідження – описати значення не тільки окремих лексем, а й цілих речень. “По-перше, більшість слів не виражають достатньо завершенного значення, щоб його можна було описати. По-друге, поза контекстом слова набувають багатозначності, зазвичай, зазвичай, не мають у складі речення. І, по-третє, значення речення не дорівнює сумі значень його лексем” [7, с. 12]. Синтаксичні одиниці мають свої іманентні семантичні характеристики, які певною мірою залежать і від семантики їх структурних компонентів. Наприклад, семантика дієслів залежить від “семантичних ролей учасників стану чи події, що виражена реченням” [11, с. 107]. Отже, одиниці різних мовних рівнів вступають у взаємодію і набувають різних семантичних значень відповідно до контексту чи мовленнєвої ситуації.

Синтаксичний рівень є особливо важливим в архітектоніці функціонально-семантичних категорій, зокрема категорії завершеності. Незаперечним є той факт, що досі поняття завершеності розглядали лінгвісти здебільшого на морфологічному рівні і як завершення дії у вузькому розумінні. Предметом багатьох досліджень були категорія аспекту, термінативні дієслова тощо. Ми ж розглядаємо систему різнорівневих мовних засобів із функцією вираження категорії завершеності, що входить до функціонально-семантичного поля завершеності, в основі якого лежать такі основні концепти: завершення дії чи процесу, просторове завершення, завершення у часі та завершення кількості, якості або ознаки [4, с. 30].

Як і кожна функціонально-семантична категорія, поняття завершеності виражається багатьма засобами, що належать до різних мовних рівнів. На морфологічному рівні ці засоби представлені формами *Perfect* і *Past Participle*, а також формою найвищого ступеня

порівняння прикметників і прислівників. Проміжною ланкою між морфологічним і лексичним рівнями є словотворчі засоби – префікси і суфікси із семантикою завершеності. На лексичному і фразеологічному рівнях виокремлюються лексеми, фразові дієслова та ідіоматичні вирази із семантикою завершеності. Отож, для повного висвітлення розглянемо семантичну категорію завершеності на синтаксичному рівні.

Дослідження проведене на основі вибірки із Британського національного корпусу (BNC), що складається з текстів, отриманих з усних і письмових джерел сучасної англійської мови, загальним обсягом 112 542 759 слів. Під час дослідження виділено такі синтаксичні конструкції із функцією вираження завершеності:

1. Інфінітивні конструкції

1.1. Об'єктні конструкції з інфінітивом без частки *to*.

- *You helped me buy the land for the new town when I first came to Haiti.*
- *I have seen it happen, for instance, to people at retirement.*
- *Now he realises a sugar lump will make him feel better so he doesn't mind.*
- *I don't see the point of doing things that make it sound completely unlike a guitar.*
- *In order to tackle the problem let us think of short-term and long-term strategy.*
- *I hear John shout from half-way up the stalls, and my fellow contestants are slapping me on the back and pushing me to the front of the stage...*
- *'You're really not being noticeably helpful,' he said after a pause, 'so let us try again shall we?'*

Такі інфінітивні конструкції виражають **завершення дії або процесу**. Семантика самих дієслів, що утворюють конструкцію, передбачає завершеність: *let sb. do sth.* – дозволяти, *make sb. do sth.* – змушувати, *have sb. do sth.* – покласти відповідальність на когось:

- *Let me tell you the rules of the game.*
- *And in using these terms, we reinforce such attitudes and make them seem like something timelessly true about women.*
- *I had to pay to have them work as fast as they did, only I didn't want my friend's grave marked with just a cross in the sand for any longer than it had to be.*

Якщо ці конструкції містять дієслова, що означають сприйняття органами чуття (*see, feel, hear* тощо), їх можна розглядати в опозиції до подібних дієприкметникових конструкцій:

- *He paused, watching her, and for some indefinable reason she felt her face grow warm* (завершена дія).
- *Shelley, at the front, felt herself growing hot as he approached* (незавершена дія).

Інші об'єктні конструкції з часткою *to* теж можуть виражати завершеність, якщо дієслово-присудок має сему завершеності. Це здебільшого дієслова примусу або схилення до певної дії (*order, force, ask, advice, get* тощо):

- *Get the children to take their autograph book as there should be an opportunity to do some celebrity spotting.*
- *And he had to admit that it was a clever plan to winkle Nader Nadirpur out of his hiding place and force him to tell the truth.*

1.2. Обставини мети, виражені інфінітивом, виконують функцію вираження результату дії, вираженої присудком головного речення, і відповідно виражають завершеність, адже результат є семантичним маркером завершеності дії:

– *He left, never to return.*

– *She turned around to find the car gone* [12, с. 1079].

З дуративними¹ дієсловами такі інфінітивні конструкції виражають дію, що триває до певного результату:

– *She lived to be 100.*

– *She grew up to regret it.*

– *You will live to regret it* [12, с. 1079].

1.3. Конструкція типу ... only + Infinitive завжди виражає результат, однак має ще й додаткову сему розчарування або несподівано негативного результату:

– *People embraced and wept, promising to stay in touch, **only to realise** in some cases that they had no addresses to exchange.*

– *He reached in with both hands, **only to shrink** back in horror when he encountered something cold and clammy beneath his hand.*

– *Three times through the winter, Cascade had been within days of being fully formed, **only to fall down** at the last minute.*

2. Звороти з інговими формами теж за певних умов мають семантику завершення дії або процесу

2.1. Форми Participle I і Gerund термінативних дієслів у таких зворотах означають завершену дію. За використання таких форм простежуємо завершення певної дії чи процесу, після якого обов'язково є продовження:

– *Arriving back at the cottage, Otto was in a thoroughly excited state.*

– *On coming to power in 997, Stephen brought the nation fully into the Catholic Church, decisively turning Hungary's face towards Rome rather than Byzantium.*

Семантика таких конструкцій залежить від контексту, а також від семантики самого дієслова. Якщо дієслово є дуративним, простежуємо дію, що відбувається одночасно з дією, вираженою дієсловом-присудком головного речення:

– *Using such a shorthand description leaves space for other topics (використання).*

– *By working co-operatively, long-term, with the people around me, I hope to continue for some time yet (працюючи).*

2.2. Конструкції з перфектними інговими формами завжди означають завершену дію. Подібно до 2.1., такі конструкції виражають завершення, яке передбачає початок іншої дії чи процесу. У таких випадках відбувається своєрідний синтез кінця попередньої дії і початку наступної:

– *Having administered first aid immediately, the next priority is to minimise further damage.*

– *Having tried it both ways, I am more comfortable with the single act approach, and in the history of rock management, that has generally been the most successful route.*

Ashamed of having frightened me, he looked at me sweetly and began to sing Italian songs to make me forget the incident.

¹ Дуративний (англ. *durative*) – необмежений, такий, що позначає дію, яка не пов'язана з поняттям межі, після якої відбувається перехід з одного стану в інший; протилежний термін – *термінативний* [2, с. 145].

3. Конструкції із формою *Past Participle*

Оскільки граматична форма *Past Participle* на морфологічному рівні завжди передає завершеність, семантичні структури з *Past Participle* теж матимуть таку семантику. Вони виражають завершення дії або процесу:

3.1. Атрибутивні звороти з *Past Participle*:

– *The draft written by Sir Anthony Barrowclough, the Ombudsman, is currently in the hands of the DTI for factual checking.*

– *There is a simple covenant form attached to this leaflet which is quite sufficient.*

3.2. Каузативні конструкції *have (get) + object + Participle II*

– *And although you might have money saved up, you might be unwilling or unable to touch it.*

– *He aims to have it debated and passed by next month.*

– *We had food provided for us that we did not have to cook.*

– *We're hoping to get tax cut for tall people in Germany — things are more expensive if you're tall, but you're not paid a salary proportionate to your size!*

– *I didn't pay to get it printed, you know.*

Проте, варто зауважити, що якщо дієслово *have (get)* виражене тривалими часовими формами Continuous, такі конструкції втрачають сему завершеності і виражають тривалість дії:

– *Jack is having forecourt painted.*

– *That would be a severe handicap for a dancer; and while he was having it corrected he asked for his nose to be straightened too.*

4. Складнопідрядні речення

4.1. Підрядні часові речення зі сполучниками *till/until* позначають час чи кінцеву межу, до якої триває дія, виражена головним реченням. Таким чином, ці речення виражають завершення часового проміжку, протягом якого тривала дія, виражена у головному реченні. Сполучники *till/until*, позначаючи обмеження, є семантичними маркерами завершеності. Адже кожна завершеність асоціюється з поняттям межі. Водночас головне речення виражає тривалість дії, а дієслово-присудок є завжди дуративним:

– *The clerk waited till Ranulf returned and, when he did, they all made their way down to the ferry and across the Forth.*

– *We found the pups, fed them and looked after them until we were moved out in January when the war build-up escalated.*

Якщо форма дієслова-присудка є заперечною, семантика дуративності присутня, незалежно від семантичних характеристик самого дієслова:

– *I didn't get up all day till it got dark and Mr Jackson came.*

– *He'd better not switch it on till he was in the wood.*

– *Just turn around and don't turn back until I tell you.*

– *He grabbed his passport but didn't open it until he got to the Hungarian border.*

4.2. Підрядні речення результату зі сполучниками *so that* і *so* виражають результат, досягнутий дією, що виражена головним реченням. Проте такі конструкції також можуть виражати семантику мети. Основна семантична відмінність полягає у тому, що підрядні

речення результату виражають фактичний результат, а не ймовірний [12, с. 1108]. Це результат, якого вже досягнуто. Семантичним маркером завершеності слугує **підсумок**. Такі конструкції мають семантику завершеності, тоді як у підрядних реченнях мети з модальними дієсловами *can, could, may, might, will, would* бажаний результат лише може бути досягнутий у перспективі. Для порівняння розглянемо такі приклади:

- *It seemed she expected an answer, so I gave it (результат).*
- *Temple's address was fine, Norwood's middling, and Nicholson's embarrassing in the extreme, so that the chairman hastily closed the meeting (результат).*
- *But Rory said his 'insult credit with the Frogs' was high, and so it appeared (результат).*
- *Thankfully, I handed over my pens to Rosemary so that she could finish plotting the latest chart, and escaped outside for a few breaths of fresh air (мета).*
- *Someone had been thoughtful enough to provide a felt lining to the bottom of the box so that there would be no noise from the falling coins (мета).*

Варто також зазначити, що **so** може слугувати засобом синтаксичної єдності для окремих речень. У таких випадках теж маємо вираження результату:

- *We could talk to each other with our internal RT. So we came to the halt*
- *He conned them into believing he was really into Scientology. So they gave him a job.*

Отже, тут маємо семантику **завершення, проведено з метою досягнення цілі або результату, переходу на інший етап**.

Після аналізу вибірки виявлено, що не завжди семантика завершеності у таких конструкціях чітко виражена і залежить від контексту та семантики дієслова-присудка. Якщо присудок виражений дуративним дієсловом, такі речення часто означають подальшу тривалість дії:

- *It was too early in the morning to get a reply from the transport company, and so we continued our 'chat'.*
- *Here we were on swings in small parks, our hair that had been blonded by the African sun now turning dark, as if another person was emerging, slowly, day by day, and with it our accents changed too, so that we spoke in multiple mangled voices as we moved endlessly, six times, seven times, eight, nine times through different versions of Englishness.*
- *If she stopped milking, she would never start again. So she kept her eyes closed, humming a little tune to try and make Florence let her milk down faster and barely listening to the sound of voices out in the yard.*

5. Порівняльні конструкції

5.1. Конструкції з корелятами *so ... (that)* і *such ... (that)* теж виражають результат. Проте цей результат є наслідком того, що якість чи кількість досягає **крайньої межі**, що є семантичним маркером завершеності. У цьому випадку простежуємо **семантику завершеності якості, кількості чи ознаки**:

- *The controversy was so deep that an appeal was made to Rome by the combatants.*
- *This was so successful that the army stopped cycling in some districts. - That sort of thing you get asked for so much That you can't have any of it left.*
- *Instead, this is the evidence that God's forgiveness possesses our lives so powerfully that we are given the strength to forgive others in turn.*

У процесі аналізу вибірки виявлено, що конструкція ***so + Positive Adj. + that*** має найвищий індекс частотності (4 058 прикладів).

Конструкції *such ... (that)* виражають завершеність лише у випадку вираження результату наступною частиною речення. Тобто цей результат і є крайньою межею: вказує на завершеність якості, кількості чи ознаки, що виражена у головному реченні:

– *She made such a good recovery she was allowed home after just five weeks.*

– *'It was such a smashing role I couldn't resist it, but it was demanding, and I have taken things much easier this year,' says Julie.*

– *Bannen said something in such a quiet voice she missed his words.*

– *It's such a great book we decided to give away a copy to every new subscriber to Outdoor Action .*

В інших випадках, коли певна кінцева межа якості, кількості чи ознаки відсутня, семантики завершеності немає:

– *On such a beautiful day it seems sad to sit in the dank, scruffy room.*

– *And when I saw all of them after such a long time I didn't like to go back again, really I didn't want to at all.*

5.2. Конструкція *so ... that ... could hardly* виражає повноту або завершеність ознаки, яка вже досягла певної крайньої межі, але ця межа не є остаточною. Таку семантику ми простежуємо як **наближення до кінця або початок кінця**. Адже завершеність може відбуватися на різних стадіях. Наприклад, дослідник В. Г. Гак вважає, що “явище, яке позначається словами *кінець, закінчувати*, не завжди асоціюється з фінальною точкою лінії”. Поняття кінець він розглядає на різних етапах: “тимчасовий кінець”, “рух до кінця”, “завершальний етап”, “кінець в точному значенні цього слова”, “процес, який продовжується довше, ніж потрібно”, “кінець як щось нове після завершення попереднього етапу (кінець війни означає мир)” [6, с. 55].

– *He wanted to be with her so much that he could hardly breathe.*

– *But his hands were shaking so much that he could hardly stop himself knocking the food off the plate.*

– *Her throat was so tight that she could hardly speak.*

5.3. Конструкції типу *the -st (the most) ... have ever* мають дещо складнішу семантичну структуру. Вони виражають семантику **завершеності ознаки і завершення дії**, але ці два поняття тут невід'ємні і сприймаються як одне ціле:

– *Jeff still rates as one of the nicest people I have ever met.*

– *That's the bravest thing I have ever heard of.*

– *'It was the worst performance we have ever given.*

– *It was the best decision I have ever made in my life.*

Отже, тут простежуємо поєднання двох семантичних компонентів в одній синтаксичній структурі: завершеність ознаки і завершення дії.

5.4. Порівняльні конструкції з інфінітивом типу *... enough + Infinitive і too ... + Infinitive* виражають достатність ознаки чи її крайній ступінь й утворюють комбінацію з поняттями мети чи результату [12, с. 1139].

У конструкціях типу *... enough + Infinitive* простежуємо завершеність ознаки, яка досягає не остаточної межі, а лише тієї, що необхідна для виконання певної дії чи процесу. Тобто, це теж **завершення, що передбачає перехід на інший етап**:

- *His films were **popular enough to ensure** that he could attract US cash well into the 1970s.*
- *Those who live **close enough to walk** to work make a point of mentioning it, rather as if they were keeping alive a forgotten folkway.*
- *Eleanor would have been **broad-minded enough to laugh** at the whole tale.*

Певним протиставленням є конструкції **too ... + Infinitive**. Вони, навпаки, виражають завершеність ознаки, що досягла такої крайньої межі, яка унеможливило виконання певної дії:

- *And don't imagine that you are **too sick to attend** classes that you don't like.*
- *The purplish thing drifted on to the beach, but I felt **too lazy to walk** over and examine it.*
- *She said she'll send me a letter, but I reckon it's **too early to go** and have a look.*
- *Gina of course would be far **too old to need** things like that.*

6. Перфектні конструкції

Граматична форма перфекту на рівні морфології власне й є засобом вираження завершеності. Проте на рівні синтаксису не всі перфектні конструкції мають сему завершеності.

6.1. У конструкціях *have (has) ... already...* семантика завершеності дії є завжди, незалежно від контексту:

- *'You **have already been given** a full briefing on the facts,' said the President.*
- *We **have already received** two ideas, which might prove useful in the workshop.*
- *A lot **has been said already** in the English-speaking world about poststructuralism and politics...*

Проте у заперечних конструкціях з обставиною *yet*, не зважаючи на форму перфекту, семантики завершеності немає. Навпаки, такі конструкції виражають відсутність завершення:

- *I said, hang on a minute, you **haven't even read** my questionnaire yet.*
- *We **haven't contacted** her yet.*

6.2. Модальні перфектні конструкції типу *need not have* виражають завершену дію, що вже відбулася, але в якій не було потреби:

- *But events **need not have turned out** like that.*
- *It really **need not have hurried**.*
- *He thought he **need not have asked** the question, and he wished he had not asked it.*

Отже, на синтаксичному рівні функція вираження семантики завершеності ґрунтується на таких синтаксичних моделях:

- певні інфінітивні конструкції;
- звороти з інговими формами;
- конструкції з формою Past Participle;
- складно-підрядні часові речення зі сполучниками *till/until*;
- складно-підрядні речення результату;
- певні порівняльні конструкції;
- перфектні конструкції.

Існує взаємозв'язок між семантикою завершеності синтаксичних конструкцій і характеристиками їх складових одиниць, а саме граматичними (морфологічними) формами або семантичними характеристиками. У багатьох випадках наявність семи завершеності у семантичній структурі певної синтаксичної конструкції залежить від таких чинників:

- часових форм дієслів;
- наявності семи дуративності чи термінативності у синтаксичній структурі дієслів.

Крім того, вибрані нами конструкції можна поділити на дві групи:

– такі, що завжди виражають завершеність, незалежно від контексту (1.1, 1.3, 2.2, 3.1, 3.2, 4.1, 5.2, 5.3, 5.4, 6.1, 6.2);

– такі, семантика яких може змінюватися залежно від контексту (1.2, 2.1, 4.2, 5.1).

Відповідно до результатів квантитативного аналізу вибірки, синтаксичні конструкції з формою *Past Participle* мають найвищий індекс частотності (62,27%). Крім того, вони помітно вирізняються серед інших конструкцій точністю й однозначністю вираження завершеності. Тому ці конструкції входять до ядра функціонально-семантичного поля завершеності. На близькій периферії розміщені підрядні речення результату (14,90 %), а також інфінітивні конструкції (6,02 %), підрядні часові речення зі сполучниками *till/until* (4,49 %), конструкції з перфектними інговими формами (3,62 %) та інші перфектні конструкції (2,65 %). На дальній периферії розташовані різні типи порівняльних конструкцій, а також обставини мети, виражені інфінітивом і конструкції з інговими формами (*Participle I* і *Gerund*). Ці синтаксичні одиниці мають складнішу семантичну структуру (наприклад, крім семи завершеності, містять сему мети, інтенсивності ознаки тощо) і виражають завершеність лише за умови відповідного контексту. Отже, для визначення центру поля брали до уваги два критерії: частотність та якісно-іманентний показник категорії завершеності.

Різноманітність проаналізованих конструкцій свідчить про те, що семантична категорія завершеності багатогранна і притаманна мовним одиницям на синтаксичному рівні, а семантику завершеності варто розглядати не лише як завершення дії, а й в інших площинах, таких як завершення часового проміжку, завершення ознаки тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Ю. Д. К построению языка для описания синтаксических свойств слова / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики, 1972. – Ленинград : Наука, 1973. – С. 279–325.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 606 с.
3. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка / Л. С. Бархударов. – М. : Высш. школа, 1966. – 199 с.
4. Будна М. В. Дифференційні конституенти функціонально-семантичної категорії завершеності / М. В. Будна // Наукові записки. – Острог, 2013. – С. 30–34. – (Серія : Філологічна; вип. 34).
5. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 768 с.
6. Гак В. Г. Семантическое поле конца / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2002. – С. 181–194.
7. Падучева Е. В. О семантике синтаксиса. Материалы к трансформационной грамматике русского языка / Е. В. Падучева. – М. : Наука, 1974. – 270 с.
8. Ревзин И. И. Современная структурная лингвистика. Проблемы и методы / И. И. Ревзин. – М. : Наука, 1977. – С. 202–246.
9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – Киев. : ЦУЛ “Фитосоциоцентр”, 2002. – 336 с.
10. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax / N. Chomsky. – Cambridge, Mass. : M. I. T. Press, 1965. – 251 p.
11. Givon T. Syntax. An Introduction : Volume 1 / T. Givon. – Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2001. – 500 p.
12. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London and New York : Longman. – 1779 p.

Стаття надійшла до редколегії 26.11.2014 р.

Прийнято до друку 30.06.2015 р.

**PARADYGM OF THE SEMANTIC CATEGORY OF COMPLETENESS
ON THE SYNTACTIC LEVEL OF LANGUAGE****Mariya Budna**

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: mariya.em@gmail.com*

Analysis of syntactic units with semantics of completeness shows that the concept “completeness” is multivariable, and can be viewed as completeness of an action or a time period as well as completeness of number, quantity or quality. A quantitative analysis of syntactic structures selected from the British National Corpus (BNC) has been carried out. On the basis of the semantic and quantitative analyses results, the core and the periphery of the functional-semantic field of completeness on the syntactic level of English have been distinguished.

Keywords: functional-semantic field, core, periphery, category of completeness, syntactic structure, frequency index.